

Ünver Günay Ve Türk Din Sosyolojisi

Prof.Dr. Hüsnü Ezber BODUR*

Özet

Prof. Dr. Ünver Günay derin dini bilgisi ve sosyolojik anlayışı ile Türkiye’de din sosyolojisinin oluşumuna katkıda bulunan önemli din sosyologlarından biridir. Sayın Günay, sosyolojik araştırmalarını Türk toplumu üzerine yoğunlaştırmış ve sosyal hayatın dinî yüzleri ile ilgili konuları inceleme alanı olarak seçmiştir. Aynı şekilde Prof. Günay, sosyolojik kavram ve yaklaşımları kullanarak inceleme alanında nicel ve nitel metotları aynı anda kullanması ile temayüz etmiştir. Araştırdığı temel konulardan en önemlisi tasavvufla ilgili sosyolojik tahliller ve mistik oluşumların Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasındaki rolünü, dinî tipoloji çerçevesinde değerlendirmesidir. Diğer yandan Sayın Günay Türk toplumunun dinî hayatını incelemiş, din ve toplum arasındaki ilişki üzerinde durmuştur. Araştırmalarını Türk toplumundaki gelişmeler bağlamında din ve laiklik üzerine yoğunlaştıran Ünver Günay, İlahiyat öğrencilerinin bilimsel anlamda sosyolojik anlayışlarına ve araştırmacıların ilgili alanda sosyolojik muhayyilelerinin gelişmesine ciddi katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Din Sosyolojisi, Sekularizm, Dinî Tipoloji, Metodoloji, Sufî Oluşumlar, Türk Toplumunu*

* KSÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Unver Gunay and Turkish Sociology of Religion

Abstract

Unver Gunay is one of the leading sociologists of religion in Turkey who contributes to the formation of Turkish sociology of religion with his deep religious knowledge and sociological understanding as well. Mr. Gunay has focused his sociological studies on the Turkish society and the chosen topics for study are also related on the religion aspects of social life of it. Unver Gunay has tried to adopt the quantitative and qualitative methods in his studies by using sociological concepts; methodology and approaches. One of the main topics he has studied is Turkish mysticism and the role of mystical formations on the Turkification and Islamisation of Anatolia from the religious typology perspective. On the other hand Mr. Gunay has examined the religion life of Turkish society and the relationship between religion and society. He has also focusad his studies on religion and secularism from the Turkish point of view on this subject. In short Mr. Gunay have contributed to the sociological understanding of the students of Theology, at the same time to the development of sociological imagination of researchers in this area.

Key Words: *Sociology of Religion, Secularism, Sufiorders, Turkish Society, Religion Typology, Methodology.*

Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerinin atıldığı Söğüt bölgesinde yaşayan mütevazı bir Türk ailesinin çocuğu olarak 1942 yılında doğan Ünver Bey, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdikten sonra akademik çalışmalarına Sorbon Üniversitesi'nde devam etmiş-

tir. Ünver Hoca'yı Türk din sosyolojisinde önemli kılan en temel özelliği Türk kültür geleneği içersinde sağlam bir din eğitimi alması ve Fransa'nın prestijli üniversitelerinden biri olan Sorbon'da sosyal bilim alanında kendisini yetiştirerek edindiği sosyolojik nosyonu Türk toplumsal hayatının izahında çok iyi kullanabilme yeteneğidir. Nitekim doktora hocası meşhur Jak Berg'in, Ünver Bey'in doktora tezini Türk ve yabancı doktora öğrencilerine okumalarını tavsiye etmesi ve bu tezi örnek almalarını istemesi hocanın sosyolojik muhayyilesinin bir kanıtıdır. Aynı şekilde ülkemizde "mahalle baskısı" terimiyle popüleritesini daha da arttıran ünlü Türk sosyoloğu Prof.Dr. Şerif Mardin, Ünver Bey'i arayarak, tezini okuduğunu ve çok beğendiğini söyledikten sonra, kendisinden Boğaziçi Üniversitesi sosyoloji bölümünde akademik hayatına devam etmesini istediğini biliyorum.

Hem dini bilimler hem de sosyal bilimlerdeki derin vukufiyetiyle Türk toplumunun dini karakterli birçok meselelerini bilimsel çerçevede ele alan ciddi çalışmalarıyla Türk din sosyolojisinin oluşumuna katkıda bulunan önemli sosyologlardan biri olan Ünver Hoca'nın karakteristik vasıflarından bir diğerini Batı'da gelişen ve kendisinin çok iyi bildiği kavramsal ve teorik yaklaşımları Türk toplumunda doğrulama çabası içersinde olmaması teşkil eder. Her şeyden evvel Ünver Hoca, tamamen Türk toplumunun dini karakterli sosyal hayatı üzerinde yoğunlaştırdığı bilimsel faaliyetlerini Batı orijinli kavram, yöntem ve yaklaşımları eleştirel ve seçici bir şekilde kullanarak yürütme becerisine sahip bir bilim adamıdır.

Ünver Hoca, bilgi birikimini öğrencileriyle ve sahanın akademisyenleriyle paylaşmaktan, onlara yardımcı olmaktan zevk alan bir sosyal bilimcidir. Bu çerçevede

İlahiyat Fakültelerinin Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Sosyolojisi alanında yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapan neredeyse tüm genç bilim adamlarının tezleriyle ilgili olarak gerek konunun tespiti ve araştırmanın planı, gerekse uygun metodolojik usulün ve sosyolojik perspektiflerin belirlenmesi gibi hususlarda yol göstermesi, bilimsel anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Ünver hoca, Türk kültür tarihinde ahilik olarak bilinen ve cömertlik değerini öne çıkaran esnaf organizasyonundaki gibi usta-çırak ilişkisini somut olarak yaşatmaktadır. Bu bağlamda, Türk aile yapısının temel niteliklerini bünyesinde barındıran aile yaşantısında hocanın en büyük destekçisi, yardımsever, hanımefendi, cömert ve hocanın evine gelen öğrencilerinden hiçbirisini yüksünmeyen Sabahat Hanım'ın kendi elleriyle yaptığı yemeklerden neredeyse bütün sosyoloji öğrencileri yemiştir.

Çok çalışmasıyla, titizliğiyle, cömertliğiyle, ülkesine bağlılığıyla Türk toplumsal değerlerini ve kültürel normlarını içselleştiren Ünver Hoca, bu yönüyle de öğrencilerine öncülük etmektedir. Bu çerçevede Hocanın ülkesine bağlılığı ve milliyetçilik anlayışı, herhangi bir ideolojiye körü körüne bağlılıktan öte, bilimsel çalışmalarında kılı kırk yaran titizliği ve objektifliği ile çalışma temposunu sürekli arttırarak sosyal hayatın çeşitli alanları üzerindeki analizleri, açıklamaları ve yorumlamaları şeklinde özetlenebilir.

Öğrencilerine karşı son derece müşfik olan Ünver Bey, kendisinin tavizsiz sergilediği bilimsellik ve objektiflik tavrına tüm lisans ve lisansüstü öğrencilerinin aynı titizlik ve kararlılıkla uyulmasını ister. Ayrıca Ünver Hoca'nın bilimsel dürüstlüğü ve çalışmalarında sergilediği

objektifliği ve metodolojik kararlılığı çerçevesindeki ahlaki duruşu, üniversitesinde, akademik çevrelerde az da olsa görülen ve ciddi bir ahlak sorunu olan intihal olaylarına karşı oluşturulan etik kurulun başkanı olmasında da kendini gösterir. Ünver Hoca, İlahiyat Fakültelerinde Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü çerçevesinde oluşturulan dersler ve bilhassa din sosyolojisi hakkında, öğrencilerin bilimsel düşünme becerisi kazanmaları durumunda kendilerinin itibar kaybedeceğini düşünen, dindarlıkları kendiliğinden menkul bazı toplum kesimlerinin önyargılarına karşı öğrencilerini sürekli uyarmış ve kendilerini dindar gören bazı kesimlerin negatif düşünce ve önyargılarına karşı da mücadele etmiş ve neticede İlahiyat öğrencilerinin din sosyolojisi alanına yönelmelerinde hayli etkili olmuştur.

Bilindiği gibi, din konusu asırlardır çok çeşitli yaklaşımlarla ele alınan ve dünyanın her yerinde tüm bilim adamları ve entelektüellerden politikacılara ve kanaat önderlerine kadar birçok insan tarafından yakın ilgiye mazhar olmuş bir fenomendir. Din ve sosyolojinin korelasyonundan oluşan ve XIX. yüzyılda sosyolojinin bir alt disiplini olarak doğan din sosyolojisi de, insanın sosyal davranışının ve etkileşiminin, mahiyet olarak dini olan yönüyle ilgilenen bir sosyal bilim dalıdır. Ünver Hoca, insan etkileşiminin dini yüzünün kalıplaşmış halini oluşturan ve kültür dediğimiz olgu çerçevesinde din ve öteki toplumsal kurumlar arasındaki ilişkileri Türk toplumsal bağlamı içerisinde ele almıştır. Öte yandan insanların birbirleriyle etkileşimlerinin sosyal birimler olarak ifade edebileceğimiz sosyal organizasyonlar içerisinde cereyan etmesi göz önünde bulundurularak bu tür dinsel oluşumların sosyolojik incelenmesi de din sosyolojisinin bir

diğer ilgi alanını oluşturmaktadır. Türk din sosyolojisini ilahiyat fakültelerinde sevdiren ve öğrencilerin ilgi odağı haline getiren ve bu alanın haklı olarak duayeni olan Ünver Hoca, çalışmalarında din sosyolojisinin bu iki yüzü üzerinde de birçok araştırmalar yapmıştır.

Ünver Hoca, gerek akademik donanımı gerekse din anlayışı çerçevesinde, genelde sosyal tabanını kırsal kesimden gelenlerin oluşturduğu ilahiyat fakültesi öğrencilerine bilimsel derinlik ve bakış açısı kazandırmada hayli etkili olmuş bir akademisyen olarak hala bu misyonunu başarıyla sürdürmektedir. Her şeyden evvel Ünver Hoca'nın din anlayışı ve algısı, İslam'ın insan yaşamının ekonomik, siyasi, sosyal vb. dâhil tüm yönlerini düzenlediği şeklindeki geleneksel anlayışın aksine Kuran'ın insanların entelektüel kapasitelerini kullanma ve arttırma yönünde teşvikler içerdiği şeklindeki anlayış doğrudur. Hoca'nın İslam'ın özünü ve ruhunu kavrama ve anlama yönünde, yetkin bir sosyolojik bakış açısının, dini realitenin sosyal yönünün anlaşılmasında, hatta İslam'ın modern yorumunda bir derinlik kazandıracığı kanaatinde olduğunu belirtmek isterim.

Ünver Hoca'nın sosyolojik düşüncesinin gelişmesinde, Le Play okuluna mensup ve Türk toplumunu sosyoloji ile ilk tanıştıranlardan birisi olan Prens Sabahaddin'in monografik tekniğe dayalı sosyolojik bilgi üretme yöntemi; yine Fransız Durkheim sosyolojisini Türk toplumu ile buluşturan, Türk milliyetçiliğinin teorisyeni, solidarist-korporatist ve ahlakçı nitelikleri öne çıkaran büyük Türk sosyoloğu ve fikir adamı Ziya Gökalp; Almanya'da Nazi yönetiminden kaçan ve 1933'de Türkiye'ye gelip İstanbul Üniversitesi'nin çeşitli fakültelelerinde çalışan, Weber'ci sosyoloji gibi kültür ve tarih temelli Alman düşünce geleneğini öğrencilerine aktaran,

dolayısıyla Türk sosyolojisinin gelişmesinde dolaylı etkileri olan Alman akademisyenlerin katkıları olmuştur.¹

Ünver Bey, insan davranışlarının çoğunun sosyal olması, yani başkalarının davranışını dikkate alarak gerçekleşmesi temeline rutinleşen dini davranış örüntülerinin anlaşılması ve açıklanmasında din sosyolojisinin önemini her fırsatta vurgular. Bu bakımdan öğrencilerine bilimsellik tavrından ödün vermemeleri gerektiğini öğütleyen Ünver Hoca, sosyolojik bakış açısıyla oluşturulacak sağlam bir temel üzerinde öteki dini bilimsel faaliyetlerde daha sağlıklı sonuçlara ulaşabileceği düşüncesini taşımaktadır.

Ünver Hoca'yı Türk din sosyolojisinin öncülerinden biri yapan başka bir konu da, dini araştırmalara sosyolojik yaklaşım çerçevesinde geliştirdiği kendine özgü metodolojik bakış açısı ve anlayışıdır. Ünver Bey, çalışmalarında sosyolojide iki ana metodoloji geleneğini oluşturan kantitatif ve kalitatif yöntemden de seçtiği araştırma konusunun mahiyetine göre yararlanmıştır.² Ancak hocanın genel teamülü, sosyolojide belli bir etkinliğine ve ağırlığına sahip olmasına rağmen sayısal formdaki verilere dayalı kantitatif yöntemin kabul etmesine rağmen, insan davranışını sistematik inceleyen bir bilim dalı olarak sosyolojide bu metodolojinin davranışları ne kadar açıkladığını sorgulayarak nitel yöntemi benimseme yönündedir. Bu bakımdan Ünver Hoca, gerek araştırma konusunun se-

¹ Türk toplumunun sosyoloji ile ilk tanışmasında Le Play ve Durkheim ekolüyle Alman akademisyenlerin etkileri hakkında bkz. Çelebi, N., "Sociology Associations in Turkey: Continuity Behind Discontinuity", *International Sociology*, 17(2), 2002, s. 253-267.

² Günay, Ü., Taştan, V., Çelik, C., "Türk Din Sosyolojisinde Yöntem Sorunu", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu*, 11-13 Haziran 2004, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Yayınları, Çorum, 2005, s. 193-215.

çimi gerekse benimsenen teorik yaklaşım çerçevesinde bu iki ana metodolojiyi çalışmalarında kullanmıştır. Hatta Ünver Bey, insanların dini inanç, tutum, davranış ve tecrübelerini daha derinlikli bir biçimde anlamak için kalitatif metodolojiye uygun olarak kantitatif verilerden, nitel yöntemleri desteklemede yararlanmayı düşünmektedir. Elbette hocanın kantitatif metodolojiyi³ bir kenara iterek, tamamen kalitatif metotlara yöneldiğini söylemek istemiyoruz. Şüphesiz Ünver Bey, din sosyolojisinde geliştirilen kavram, teori ve metodolojileri benimseyen ve ele aldığı konuları incelemede bunlardan yararlanan bir din sosyoloğudur.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Ünver Bey'i Türk din sosyolojisinde özgün kılan, Batılı yaklaşımları aynen aktaran veya bunları Türk toplumsal bağlamında test eden bir bilim adamı olma yerine, genelde kendi yaşadığı toplumdaki dini karakterli sosyal olayları incelemeyi ilke edinmiş bir akademisyen olarak uygun teorik yaklaşımı ya da metodolojiyi oluşturabilme yeteneğidir. Özetle Ünver Hoca, Batı'daki dini-sosyolojik gelişmeleri yakından takip etmesine rağmen hiçbir zaman bunları Türk toplumunda denemeyi ya da bunlara körü körüne bağlanmayı aklından bile geçirmemiştir. Bu bakımdan Ünver Hoca, Batılı teori, kavram, yöntem hatta araştırma gündemini aynen Türk toplumuna uyarlama yerine toplumsal hayatta tezahür eden dini sosyal olayları araştırmaya yönelik olarak, Türk toplumunun yapısı bağlamında yeni kavramların ve bakış açılarının üretilmesinde katkıda

³ Mesela 1975-1977 yılları arasında yaptığı Erzurum çalışmasında Hoca, kantitatif verilerden yararlanmıştır. Bkz: Günay, Ü, Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dini Hayat, Erzurum Kitaplığı Yay., İstanbul, 1999.

bulunmuştur.⁴ Böylece Batı ve Batı-dışı bilgi arasında sentez yapmada entelektüel birikimi ile temayüz etmiş bir akademisyen olarak sosyal bilimsel camiada yerini almış olan Ünver Hoca, birer araç ve bir dereceye kadar keyfilik içeren tanımlar, kavramlar ve teorilerin kültürel ve tarihi orijinlerinden ziyade, bunların dinin toplumsal tezahürlerinin incelenmesinde açıklayıcı değeri ve uygunluğu ile ilgilenmiştir.

Ünver Bey'in, Batılı din sosyologlarının genelde tercih ettikleri fonksiyonel din tanımına dayalı sosyolojik din çözümlmelerinden ayrı hem substantif hem de fonksiyonel din tanımı⁵ çerçevesinde araştırmalarını yürütmesi de metodolojik yaklaşımını yansıtmaları bakımından bahsedilmeye değerdir. Yani Ünver Hoca, inançlarıyla, pratikleriyle, dünya görüşüyle, etosuyla (bir grubun duygu derinliği içeren tutum, motivasyon ve moral değerleri) sosyal bir fenomen olan dinin ne olduğunu ve toplumda neler yaptığını açıklığa kavuşturmada son derece mahirdir. Ünver Hoca, dinin temel karakteristiklerinin neler olduğunu objektif bir biçimde ortaya koyarak ürettiği verilerin din sosyologlarına kaynak teşkil ettiğini de unutmamak gerekir.

Ünver Bey, çalışmalarında içinde yaşadığı toplumun dini karakterli sosyal olgularını gerek ele alış biçimi gerekse konu ve buna uygun teorik çerçeve oluşturması bakımından Türk din sosyolojisinin gereğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, mesela ABD din sosyolojisinde üzerinde çokça durulan yeni anlam formlarının, dini pi-

⁴ Günay, *Türk Din Sosyolojisinde Yöntem Sorunu*, s. 198.

⁵ Dinle ilgili sosyolojik tanımlamalar için bkz. Roberts, K. A., *Religion in Sociological Perspective*, Wadsworth Publishing Company, California, 1990, s. 3-26

yasa çerçevesinde incelenmesine yönelik analitik araçların, Türk toplumunda gözlenen dini tutum ve davranışları açıklamada yetersiz olacağı, hatta yanlış anlamaya yol açacağı söylenebilir. Nitekim Türk toplumunda daha aile ortamında etkili bir şekilde tecrübe edilen dini sosyalleşmeyi ve böylece dindarlaşma sürecinin Batılı modeller ve yaklaşımlar çerçevesinde incelenmesi zor olduğundan araştırmacının kendi toplumsal şartlarına uygun konular ve teorik perspektifleri seçmesi beklenir. İşte tam da bu noktada Ünver Bey'in, inanmanın mahiyeti ile ilgili olarak konu seçimi ve bunların analizindeki yöntem ve yaklaşım biçimleri ve buna bağlı olarak oluşturulan dindarlık tipleri, dini grup organizasyonları bağlamında din sosyologlarının klasik grup tipolojisinden ayrı, toplumumuzda yaygın olarak gözüken dini organizasyon tipolojileri oluşturması hep bu amaca yönelik çabalar olarak değerlendirilebilir.

Araştırmacıların sosyal hayatın neredeyse sınırsız sayıdaki görüntülerini konu olarak incelemeleri, önemli olduklarını düşündükleri meseleleri seçmeleri hatta toplumları için hayati öneme haiz olduğuna inandıkları konular üzerinde yoğunlaşmaları objektiflik sorununu gündeme getirecektir.⁶ Bu bağlamda Ünver Hoca'nın sahip olduğu değerlerinin konu seçiminde etkili olabileceği düşünülüp, tam bir objektifliğin mümkün olmadığı iddia edilebilir. Ancak araştırma konularının seçiminde sosyologların değerlerinin oldukça etkili olabileceği dolayısıyla tam bir objektifliğin hiçbir zaman mümkün olamayacağı, önemli olanın bu ideale yaklaşmak olabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Ancak sosyolojinin sac ayakları olarak klasikleşmiş sosyologların kendi toplumlarında

⁶ Günay, Ü, Din Sosyolojisi, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 78.

gözlemledikleri gelişmelerle ilgili konuları seçmiş olmaları bu alanda bir nesnellığın olamayacağını çıkarmanın doğru olamayacağı kanaatindeyim.

Genel ve sistematik din sosyolojisi idealine en çok yaklaşan ve nesnellik konusunda tavizsiz bir yaklaşım sergileyen Weber de Batı'daki ekonomik gelişmeleri dini perspektiften inceleyerek konu seçiminde bağlı olduğu değerlerin etkisi altında olduğunu göstermiştir. Öte yandan Weber geleneğine bağlı Wach'ın dini sosyolojik olayları ele alışı da belirgin Hristiyanlık geleneği ve kültürünün gözlemlenmesine dayandırılmaktadır. Ünver Hoca, İslamiyet dini ile ilgili gözlemlerini gerek Weber'de gerekse Wach'da oldukça zayıf olduğuna bakarak Türk toplumunun yapısına uygun analitik araçların ve bakış açılarının oluşturulabileceği kanaatindedir.⁷ Bu sebeple araştırma konularının seçilmesi noktasındaki tercihi ile sosyal hayatın hangi yönlerinin incelenmeye değer oluşu ya da bunların ne tür yaklaşım biçimleriyle araştırılmasına karar verme bakımından Ünver Hoca'nın bilimsel tavrı belirleyici olmuştur. Ünver Bey'in araştırma süreci bağlamında gerek konu seçimi gerekse buna uygun yöntemle ele alışı ile ilgili bilimsel yaklaşımı hakkında bilgi verdikten sonra, bu tavrını dini grup tipolojisi bağlamında ve Türk toplumunda laiklik anlayışı çerçevesinde örnekleştirerek analizlerimizi sürdürebiliriz.

Ünver Hoca, Batılı din sosyologlarının dini grupların organizasyonu ile ilgili çalışmaları bağlamında, kendi Hristiyan gelenek ve kültürünü şekillendirdiği toplumsal

⁷ Arabacı, F., "Neden Türk Din Sosyolojisi? Türk Din Sosyolojisi Söylemini Anlamalı Kilan Gereklilikler", Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu, 11-13 Haziran 2004, Çorum, 2005, s. 30-31.

yapıları içerisinde dini grupların organizasyonu ile ilgili kavramsallaştırmalarını genelleştirilmiş bir usul ya da yol olarak görmenin yanlışlığını belirtmiştir. Bu bakımdan bazı Batılı sosyologların geliştirdiği dini grup tipolojisini Türk toplumunda gözlemlenen dini grup formasyonlarını analiz etmede kullanmanın ne kadar öznel olduğuna dikkat çekmektedir. Ünver Hoca'nın dini sosyolojik yaklaşımı Batılı sosyolojik düşünce, fikir ve yöntemleri kayıtsız şartsız kabul eden ve bunları Türk toplumunun meselelerini analiz etmede çekinmeden kullanılabileceği düşüncesinde olan bilim adamlarınınınki ile uyuşmamaktadır. Türk toplumunun problemlerini yabancı gözlükten incelenmesine karşı olan Ünver Hoca sahip olduğu dini birikimi sayesinde dini karakterli sosyal olayları tarihi perspektiften ele alan ve geçmişte İslam topluluklarının bazı parlak deneyimlerini günümüze uyarlamak isteyenlere de karşıdır. Bu bakımdan Ünver Hoca tarihi ve toplumsal geçmiş ve deneyimi yok sayan sosyal değişmeye inanan ve tamamen geleneğe yapışanların yaklaşımlarına da karşı çıkmaktadır. Bu yüzden Ünver Hoca'nın yazıları günümüzün sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaç ve değişimleri dikkate alarak ilmi analitik düşüncelerden uzak ve top-tancı, sloganik ifade ve kalıplara karşı çıkan statik bir din anlayışı yerine toplumsal çevre ile etkileşim halinde dinamik bir din algısına vurgu yapmaktadır.

Ünver Hoca, dini temelli sosyal organizasyonlarla ilgili olarak sadece nicel verilerle ulaşılabilecek sonuçlara oldukça statik olacağının farkında olarak bu tür oluşumların tarihsel, sosyal, kültürel ve dini arka planlarının araştırılması gereğine vurgu yapmaktadır. Buna göre dini-mistik hareketler bağlamında oluşan tarikatlarla ilgili analizlerinde Ünver Bey dini grup tipolojisi karşısında din sosyolojisinde oldukça önemli bir isim olan Weber'in öğ-

rencisi teolog Troeltsch'un kilise-sekt kavramsallaştırmasına⁸ ilaveten geleneksel Hristiyan kültürü çerçevesinde ürettiği mistisizm tipini benimsemez. Çünkü Ünver hoca Batı tarihsel bağlamı içerisinde şekillenmiş, çeşitli kültürel, sosyal ve zihinsel inşalarla yüklü kavramların Türk toplum yapısında görülen benzer oluşumların analizinde kullanılmasının sağlıklı sonuçlara ulaşılmasına engel olacağı düşüncesindedir.

Bilindiği gibi geleneksel Hristiyan hareketlerden ayrı olarak Batı'da görülen alternatif dindarlık formları Troeltsch'un mistisizm tipinin⁹ karakteristik özelliklerini bünyesinde taşımaktadır. Her ne kadar bu yeni formlar bireysel ritüellerin önemine vurgu yapmaları ve geniş formal organizasyonlardan kaçınma eğilimleri ve yoğun bir biçimde modern iletişim araçlarından yararlanmaları bakımından toplumda belirgin özellikleriyle temayüz eden çeşitli Hristiyan oluşum ve hareketlerle belli bir ortaklık içerisinde olduğu da gözden kaçmamaktadır. Yine Batı'da gözlenen öznel aşkınlık tecrübesine dayalı spiritüalite formunun belirgin olduğu yeni dini hareketlerde bireysel tecrübe vurgusu tüm diğer dini oluşumlarla bir başka ortak yönü ortaya koymaktadır.

Özellik, bireysellik ve kurumsallaşmaya karşı olma gibi özellikleriyle belli bir din tipi olarak Troeltsch'un kavramsallaştırdığı mistisizm kilise ve sektten ayrı kendi başına dinin sosyal bir formu olarak tanımlanmasına karşın, alternatif dindarlık biçimlerini de besleyen bir kaynak olarak görülmektedir. O halde otorite ve dogma-

⁸ Dini grupların sosyolojik analizi için bkz. Roberts, *Religion in Sociological Perspective*, s. 181-202.

⁹ Knoblauch, H., *Spirituality and Popular Religion in Europe*, *Social Compass*, 55(2), 2008, s. 140-153.

tizm temelindeki dini organizasyon yapılarına karşı oluşlarıyla dikkat çeken alternatif dindarlığın astroloji, reen-karnasyon, meditasyon veya ökült(gizli şeyler bilgisi), enerji ve güçler gibi inanç ve pratikleri geleneksel Hristiyan hareketlere mensup olanlar hatta geniş ölçüde kilise mensupları arasında yayılmaktadır. Bu bakımdan günümüz sanayi toplumlarında görülen ezoterizm (Bâtinilik), ökültizm , spiritüalizm (ruhçuluk) gibi formlar veya volk inancı bağlamında din sosyologları tarafından sıradan vatandaşların “büyük aşkınlıklar” tecrübesine dayalı ve “spiritüalite” diye genelleştirebileceğimiz kavramsallaştırma da din sosyolojisi alanında analitik bir kategori olarak yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanılmıştır. ¹⁰

“Türkiye’de toplumsal değişme ve tarikatlar”¹¹ isimli çalışmasında da açıkça görüleceği üzere Ünver Hoca’nın dini-mistik akım ya da hareketler çerçevesinde sosyal bir görünürlük kazanan tarikat tipi oluşumlarla ilgili analizleri Batı’nın tarihsel ve toplumsal şartlarının sonucu olarak tanımlanan “mistizm” tipinden oldukça farklılık arz etmektedir. Her şeyden evvel mistik yaşama tarzının değişik çevrelerden insanlara farklı bir kitle dindarlığı sunduğunu belirten Ünver Hoca tasavvufun manevi bir derinlik ve ahlaki bir yücelik içerdiğini ve bir nefis terbiyesi yeri olarak önemli fonksiyonlar icra ettiğini belirtmektedir. Öte yandan Ünver Hoca, Anadolu’nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında sufi teşekküllerin oynadıkları role işaret ettikten sonra, Türk kültür ve geleneginde tarikat tipi oluşumların meydana getirdiği şebekeleşmenin sosyal dokudaki etkilerini vurgulamakta-

¹⁰ Knoblauch, Spirituality and Popular Religion in Europe, s. 144-146.

¹¹ Günay, Ü., Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Tarikatlar, İslamiyat, 5 (4), 2002, s. 141-162.

dır.¹² Türkiye’de İslam’ın Arap ya da İranlıların İslam anlayışından oldukça farklı olduğu ve bunun bir nedeni olarak da Türkiye’de İslami anlayışın İslam coğrafyasının değişik bölgelerine göre daha çok tasavvufi anlayış çerçevesinde oluşan tarikat tipi organizasyonel ağların etrafında şekillendiği ifade edilmiştir.

Farklı bir dini grup tipi olarak sosyolojik kullanıma sahip olan mistisizmin yalnızca dini ideolojik temeldeki farklılıktan kaynaklanmadığı bazı içsel ve dışsal sosyal faktörlerin bu tür dini-mistik oluşumlara sebebiyet verdiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda Ünver Hoca, Cumhuriyet Türkiye’sinde kendini yeniden gösteren zaman zaman faaliyetlerini yeraltında gizlice yürüten tarikatların, cahil ancak kurnaz kimselerin elinde siyasal ve ekonomik istismar aracı haline getirildiğinden bahisle, bunların devirlerini tamamladığını söylemektedir.¹³

Ünver Hoca, birer illegal ve yer altı oluşumlar olarak tarikatların yeniden canlanmasına yol açan bazı sosyolojik faktörleri şöyle tanımlamaktadır; sosyal realite ve toplumsal değerlerle çatışmaya giren dini-ideolojik söylemler tarikat tipi oluşumlara yol açabilir. Öte yandan hayli bürokratlaşmış resmi dini yapılanmanın, formal ve gayri-şahsilik karakteri ve organizasyonu ile çatışma yaşayan ya da belli bir gerilim ve engellenme tecrübesi geçirdiği söylenen kişiler bu tür grup oluşumunda etkili olabilirler. Cumhuriyet döneminde bilhassa 50’li yıllardan itibaren görünürlükleri artan tarikatların camiler etrafında örgütlenmesi ve liderlerinin çoğunun da imam-hatip ya da vaaz olarak diyanet görevlisi olmaları, bu sosyolojik

¹² Günay, Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Tarikatlar, s. 143.

¹³ Günay, Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Tarikatlar, s. 144-145.

faktörü doğrulamaktadır.¹⁴

Ünver Hoca, Cumhuriyet Türkiye'sinde sufi tarikatlar ve benzeri cemaatleşme olgusunu sosyolojik boyutunu dikkate almadan ne tamamen dini temele oturtmakta ne de yalnızca dini temele dayandırıp tarihi sosyal şartları yok saymaktadır. Yalnızca bir boyutta bu dini-mistik oluşumları ele almanın indirgemecilik tehlikesi taşıyacağını vurgulayan Ünver Hoca, bu tür mistik hareketlerin, içinde yer aldıkları daha geniş toplumla bir değer çatışması içerisinde olarak, modernleşme yönündeki reformlara karşı oluşları ya da değişime karşı birer tepkisel hareketler olduklarının altını çizmektedir.¹⁵

Öte yandan Ünver Hoca, yeni dini hareketler kategorisi içerisinde ele alınan Milenarist hareketlerde görülen Mesihçilik ideolojisi ve inancına benzer şekilde, her şeyi grup üyelerinin lehine değiştirebileceğine inanılan bir kurtarıcı figüre bağlanma inancının dini-mistik oluşum veya cemaatlerin bir başka karakteristiğini oluşturduğuna dikkat çekmektedir. O halde Ünver Bey'e göre anti-modern ve hızlı şehirleşmenin neden olduğu sosyo-ekonomik ve siyasal şartlara bir tepkinin itici gücünü oluşturduğu tarikat ve benzeri cemaatleşme olgusunun çoğalması ve canlanmasında, her şeyi değiştirebileceğine ve böylece kurtuluşu sağlayabileceğine inanılan bir mehdi inancı ve ideolojisinin halk arasında varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Ünver Hoca, din grupların ortaya çıkmasında ya da dini anlayış ve pratiklerdeki farklılıkların kökeninde toplumsal tabakalaşma sisteminin önemli rol oynadığını düşünmektedir. Bu temel sosyolojik faktöre vurgu yapan Ünver Hoca'nın Erzurum çalışmasındaki

¹⁴ Günay, Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Tarikatlar, s. 146.

¹⁵ Günay, Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Tarikatlar, s. 158.

dindarlık tipolojisinde¹⁶ çeşitli dindarlık tiplerinin karakteristiklerinin belirlendiği görülmektedir.

Ünver Bey'in dini organizasyon tipleri bağlamında tarikatlarla ilgili görüşlerinden kısaca bahsettikten sonra, din-toplum ilişkisi çerçevesinde Türk toplumundaki laiklik anlayışı ile ilgili analizlerden de örnek olmak üzere bahsetmek, Hoca'nın dini sosyal olguları ele alış tarzı hakkında ipucu verir kanaatindeyim. Her şeyden evvel sosyal olgu, kolektif bilinç, ahlakilik gibi kavramları Durkheim'den ödünç alan ancak bunların içeriklerini Orta Asya kökenli kültürel öğelerle ve Türklerin Müslümanlık anlayışları ile dolduran Gökalp'in¹⁷ sosyolojik yaklaşımına referansta bulunan Ünver Hoca da toplumsal plüralizmden ziyade bütünlük ve homojenliği öne çıkaran sistemli bütünlük anlayışını, tecrübe ve gözleme dayalı sosyolojik bakış açısına oturtmaktadır.

Ünver Bey, ön yargılara, kolay genellemelere ve indirgemeci yaklaşımlara iltifat etmeyerek bir olgunun sosyal nedenlerini anlamayı amaç edinmiş bir sosyal bilimci olarak İslam dininin insan ve toplum hayatının tüm yönlerini en ince teferruatına kadar düzenlediği iddiasının bilimsel temelden uzak olduğunu belirtmektedir.¹⁸ Şüphesiz Ünver Hoca'nın din ve laiklik ilişkisi ile ilgili görüşleri bir yanda dini tekstlere müracaat ederek bir yandan da Türk toplumunun tarihsel dinamiklerini göz önünde bulundurarak şekillenmiştir.

Atatürk'ün önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin İslam dünyası içerisinde din işleri ile devlet işle-

¹⁶ Güney, Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dini Hayat, s. 260-262.

¹⁷ Çelebi, Sociology Associations in Turkey, s. 256.

¹⁸ Günay, "Laiklik, Din ve Türkiye", Sekülerleşme ve Dini Canlanma, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2008, s. 183-209.

rini ayırmayı başaran ve laikliği gerçekleştiren tek ülke olduğunu belirten Ünver Hoca, laiklik ile din arasındaki ilişkiyi objektif bir biçimde analiz etmiştir.¹⁹ Öte yandan Ünver Bey, bazı Batılı bilim adamları ve oryantalistlerin yaptığı gibi İslam ile laikliği birbirine karşıt kutuplara oturtma çabalarının bilimsel gerçeklikle uyuşmadığını dile getirmektedir. Türklerin seküler anlayışa yatkın olduklarını ifade eden Ünver Hoca, Türkiye’de laikliğin gelişmesinde Batılı etkilerin önemini belirttikten sonra, Türk toplumunun kendi öz tarihi ve toplumsal dinamiklerinin de bu süreçte birinciden daha önemli rol oynadığının altını çizmektedir.²⁰

Bilindiği gibi tarihte Türk devletlerinde felsefe ve mistisizm gibi İslami kültürün bir çok yönlerine eşit önem verilmiştir. Ancak Arap-İslam İmparatorluklarında bunların yalnızca bir yüzünü yani İslam Hukukuna verilerek statik bir İslam anlayışı oluşturulmuştur. Bu bakımdan Ünver Hoca Türk tarihine bakıldığında orada laikliğe giden bir yolun açıkça görüleceğine işaret etmiştir.²¹ Öte yandan Ünver Hoca, her ülkenin kendi tarihi toplumsal şartları ile dininin temel karakteristiklerinin, o ülkenin laiklik anlayışını etkileyebileceğini düşünmektedir. Bu bakımdan, Ünver Hoca, Türk toplumunun tarihi, kültürel ve dini şartları çerçevesinde şekillenen ve genel olarak din işleri ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını öngören ve devletin siyasi, ekonomik ve hukuki düzenlemelerinde dini inançlar yerine akli egemen kılan laiklik anlayışının Türkiye’de kendine özgü bir karakter kazandığı görüşündedir. Bu bağlamda Türkiye’de dinin çok önemli bir yere sahip olduğu realitesine dikkat çeken

¹⁹ Günay, “Laiklik, Din ve Türkiye”, s. 192.

²⁰ Günay, “Laiklik, Din ve Türkiye”, s. 186-187.

²¹ Günay, “Laiklik, Din ve Türkiye”, s. 187-192.

Ünver Bey, din işlerinin devletin kontrolünde olmasının bu sebeple de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın laik yapısına aykırı olmadığını hatta bu durumun laikliği pekiştirdiği düşüncesindedir.²²

Sonuç olarak, Ünver Hoca son yıllarda görülen Batılı sosyal bilimci ve çeşitli Batı üniversitelerinde çalışma yapan Türk akademisyenler tarafından Türk toplumunun dini-sosyolojik araştırmalarında hem teorik hem de karşılaştırmalı bakış açıları sağlayan araştırmaları göz önünde bulundurmakta ancak Türk toplumunun dini karakteristiklerinin iyi anlaşılmasında tarihi toplumsal özellikleri dikkate alarak yapılacak çalışmaların önemli olacağını vurgulamaktadır. Mesela, toplumlar modernleştikçe dini inanç ve pratiklerin zayıflayacağı hatta yok olacağı şeklindeki bir genellemenin Türk toplumsal bağlamında uygulanması birçok marjinal dini oluşumların ya da İslami sosyal hareketlerin veya siyasal İslamcı oluşumların ya da dini-mistik cemaatleşmelerin ortaya çıkış nedenlerini görmezlikten gelme anlamını taşıyacaktır. Bu bakımdan mensuplarının dini düşünce ve pratiklerine etki eden ve her türlü sosyal ilişkilerini düzenleyen cemaat veya başka türden dini oluşum ve hareketler, toplumun dini düzeyinde ve inanış sisteminde bir yandan bir çeşitlenme ve farklılaşmaya yol açacak bir yandan da Kutlu Doğum Haftası'ndaki gibi Diyanet'in etkinliklerine alternatif faaliyetler düzenleyerek, kendilerini farklılaştırma yoluna girecek ve böylece kamu sağlığını tehdit edecektir. Bu bağlamda Ünver Hoca'nın bu tür hareketlerle ilgili sosyolojik tespitleri Türk toplumundaki dini karakterli sosyal olguları anlamada katkı sağlayacaktır.

²² Günay, "Laiklik, Din ve Türkiye", s. 196